☆ ڈاکٹر رضوان علی اعوان
☆☆ شیر باز

"A Punjabi Phonetic Reader"

وچ لکھیاں پنجابی لوک باتاں دا متن تے ویروا

Abstract.

In this article I have discussed the folk stories of Punjab which were included in "A Punjabi Phonetic Reader "written by Thomas Grahame Bailey .This book was published during the British period in the Indo-Pak subcontinent. Apparently, this was written to intend to teach Punjabi language to British officers and missionaries who had come to the region, and to familiarize them with the culture and social environment of Punjab and the purpose was to equip them with linguistic and cultural knowledge so that they could administer the region more effectively. In this article, we have deeply analyzed the text and transliterated these stories into Punjabi Persian (shahmukhi) from Roman script.

Keywords: *Thomas Grahame Bailey, A Punjabi Phonetic Reader, Punjabi Folk Tales, Shahmukhi and Roman Script, Folk literature, Punjabi Language, British Colonial period , education and knowledge*

برطانوی نو آبادیاتی دور وچ پنجابی زبان، ایہدے لوک ادب تے اس خطے دے سماجی

ڈھانچے بارے کئی اہم کتاباں لکھیاں گئیاں، جیہڑیاں صرف علمی دلچسپی پاروں نہیں لکھیاں گئیاں سگوں ایہ مشنریاں نے اپنیاں انتظامی لوڑاں تے حکومتی مقصداں دی پُورتی لئی چھاپیاں سن۔ برطانوی افسراں تے مشنریاں مقامی لوکاں نال رابطہ قائم کرکے پنجابی گرامر، صوتیات، لغت تے ایتھوں دی لوک سیانف اُتے کم کیتا، جیہدے لئی اوہناں نے لوک کہانیاں اکٹھیاں کیتیاں، ذات پات تے قبائلی نظام دی ساخت نوں جانن لئی وی کھوج پُورو ک کم کروائے۔ اجوکے سمے کھوج کاری دے ایس عمل نوں "نوآبادیاتی علم دی پیداوار" (Colonial Knowledge Production) آکھیا جاندا اے۔ زبان، سماج تے ثقافت دی ایس کھوج دا برطانوی راج نال ناتا ڈونگھا ہے۔

ایس دوروچ لکھیاں جان والیاں کجھ کتاباں ایہ سن:

1. Bailey, T. Grahame. Panjabi Grammar. Punjab Government Press, 1904.
2. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader. University of London Press, 1914.
3. Ibbetson, Denzil. Punjab Castes. Government Printing, 1916.
4. Rose, H. A. The Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province. Government Printing, 1911.
5. Steel, Flora Annie. Tales of the Punjab. Macmillan and Co., 1917.
6. Temple, R. C. The Legends of the Panjab. Trübner and Co., 1884

جویں پہلاں ذکر آیا ہے کہ ایہناں کتاباں دے لکھن دا مقصد انگریز افسراں نوں پنجابی زبان سکھانا تے پنجابی وسیب دی نفسیات سمجھانا سی تاں جے حکومتی تے انتظامی معاملات نوں چنگی طرح سرانجام دتا جا سکے۔ ایہناں مستشرقاں وچوں اک اہم ناں تھامس گراہم بیلی دا اے۔ تھامس گراہم بیلی 8 ستمبر 1872ء نوں انبالہ (انڈیا) چ پیدا ہوئے تے 5 اپریل 1942ء نوں اگلے

جہان سدھارے۔ سکاٹ لینڈ، ایڈن برگ تے آکسفورڈ (انگلینڈ) دے تعلیمی اداریاں توں پڑھ کے 1895ء وچ واپس انڈیا پرتے، اتے شمالی پنجابی علاقے دی زبان تے کلچر اُتے سیر حاصل کم کیتا۔ اوہناں دیاں پنجابی بارے مشہور لکھتاں وچ ضلع وزیر آباد وچ بولی جان والی پنجابی دی مختصر گرامر، انگریزی پنجابی لفظالی (5800 اکھر) تے ٹی کنگھم نال رل کے لکھی گئی عام بول چال والی پنجابی تے اوہدی گرامر ذکر جوگ نیں۔ ایہناں وچوں ہی اک ہور چھوٹے آکار دی پر بہت اہم لکھت "پنجابی بول چال دی اک پڑھائی" ہے، جس وچ اوہناں شمالی پنجاب دے علاقے دی بولی، اُچارن تے لفظالی دے نال نال کُجھ وسیبی کہانیاں وی درج کیتیاں نیں۔

تھامس گراہم بیلی ہوراں نے اپنی ایس لکھت "A Punjabi Phonetic Reader" وچ اک نواں تجربہ کیتا کہ اس وچ اوہناں پنجابی زبان دی صوتیات تے گرامر بارے جانکاری دے نال ایس وچ موجود نکیاں کہانیاں دا متن انگریزی تے رومن لپی وچ دتا۔ ایہ کہانیاں پنجابی وسیب دے دیسی انگاں نوں بیان کردیاں لوک باتاں نیں۔ ایس توں پہلاں رومن لپی وچ پنجابی لوک باتاں دی کوئی باقاعدہ کتاب نہیں سی ملدی۔

برطانوی راج سمے ایہو جیہیاں معلوماتی کتاباں لکھن یاں لکھوان دا سدھا مقصد بھانویں پنجابیاں اُپر راج کرنا ہی سی جس لئی اوہناں دا پنجابی زبان سکھنا مڈھلی لوڑ سی، تاں جے پنجاب دے لوکاں دے رہن سہن تے قدراں نوں جانیا جاسکے۔ اس مدعے بارے ہور گل کرن توں پہلاں ضروری ہے کہ ایس کتاب دا تعارف کرایا جائے۔

"A Punjabi Phonetic Reader" تھامس گراہم بیلی، جو پنجاب یونیورسٹی، لاہور دے فیلو وی سن، دی تیار کیتی کتاب ہے۔ جس نوں The London Phonetic Readers ولوں 1914ء وچ یونیورسٹی آف لندن پریس توں چھاپیا گیا۔ اس کتاب دا دیباچہ یاں مڈھلی گل یونیورسٹی کالج، لندن تے آکسفورڈ یونیورسٹی دے لیکچرار ڈینیل جانز نے 29 نومبر 1913ء نوں لکھیا۔ جس وچ اوہ تھامس گراہم بیلی بارے لکھدے نیں کہ اوہناں دا شمار گنتی دے اوہناں انگریزاں وچ ہوندا ہے جنہاں نوں کسے ہندوستانی زبان اُتے اوناں ہی عبور ہے جناں کسے اہل زبان نوں ہوندا ہے۔ ایس پکھوں اوہ اپنے سامنے بیتے اک واقعے دا ذکر کردیاں لکھدے نیں کہ 1913 وچ جد جونز لاہور وچ سن تے اوہناں کُجھ مقامی پنجابیاں سامنے اک متن (phonetic text)

سُنیا، جس نوں اوہناں پنجابیاں بالکل صحیح متھیا، پر جدوں اوہناں نوں پتہ لگیا کہ ایہہ الکھاری اک انگریز تھامس گراہم بیلی ہے تے اوہ اُکا حیران رہ گئے۔ اوہ لکھدے نیں:

> Mr. Grahame Bailey's unique qualifications for writing such a reader as the present are well known to most of those interested in the Punjabi language. But for the benefit of those who may not already have heard of his work it may be mentioned that he is one of those very rare Englishmen who can speak an Indian language exactly like a native. And that he is the author of the Northern Punjabi translation of the New Testament and joint author of the only existing Northern Punjabi grammar.
>
> Testimony as to the accuracy of Mr. Bailey's work is therefore needless. It may, however, interest readers to know that I had an opportunity, when in Lahore in January 1913, of testing one of his phonetic texts with some native panjabies: the text was pronounced by them to be absolutely correct, and they expressed great astonishment when they learned that it had been prepared by an Englishman.(1)

اُپر درج حوالے توں جتھے تھامس گراہم بیلی ہوراں دی پنجابی زبان تے صوتیات دے تکنیکی علم بارے چوکھی جانکاری دی گواہی ملدی ہے اوتھے اوہناں دے نویں لسانی متنی تجربے بارے گوہ وی لگدا ہے، اتے اوہ ہے پنجابی زبان دی گرامر، لفظالی دے نال نال شمالی پنجابی دیاں لوک کہانیاں دا انگریزی ترجمہ تے رومن اکھراں وچ متن، جیہڑا اپنے آپ وچ اس خطے وچ لسانی پکھوں ہون والا پہلا تجربہ سی۔ ایتھے اوہناں کہانیاں دے انگریزی ٹائٹل تے اوہناں دا پہلی انتر پیش ہے:

چوراں تے کھوتے دی کہانی (Thieves and Ass of Story)

اک بندہ سی کمیار، پنڈ دا رہن والا، عقل ذرا گھٹ سا سو۔ لوک اوہدی اک ڈاہڈی عجیب گل سُناؤندے نیں۔ آہندے نیں پئی بازاروں اک واری کھوتا مُل لیا سو۔ کھوتا تے بڑا تنگڑا جاپدا سی، تے گھٹ عمر دا، تے ملیا وی سستا سی۔ جنا بڑا خوش سی، دل اِچ گاؤندا لگا جاندا سی۔ راہ دے کنڈھے دو چور حُقہ پیئے پیندے سن۔ راہی نوں ویکھ کے اک چور آکھن لگا "ویکھ اوئے آہ کیہڑا جھلا جیہا نچدا ٹپدا لگا جاندا ای؟"

دوجے آکھیا پئی "سیانا اوہنوں منئیے جیہڑا کھوتا چُرا لیاوے تے مالک نوں پتہ نہ لگے۔" پہلے آکھیا پئی "توں میری مدد کرتے میں لے آواں گا" فیر دونویں چور کھوتے والے دے مگر گئے اک آکھیا "میں ہوَلی ہوَلی کھوتا کھولاں گا تے توں اوہنوں چھیتی گھر لے جائیں، مگروں میں آپوں وی پرت آواں گا تے اوہنوں کھوتے دا کوئی پتہ نہیں لگن دیاں گا۔" دوجا آکھن لگا ہلا بھئی توں تے چوکھا سیانا ایں۔ پھیر چُپ چُپیتے اگاں ودھے پئی کمیار اوہناں دے پیراں دا کھڑاک نہ سُنے۔ اک چور کھوتے دا رسّا کھول کے اپنی دھون تے پا لیا تے دوجا ملکڑی کھوتے نوں لے گیا۔ تھوڑے چر پچھے اگلا جنا اڑ کے پشاں کھچن لگا جد کُمیار مُڑ کے ویکھیا تے کیہ ڈٹھا پئی اک بندہ بدھا ہویا اے۔ اوہنوں آکھیا یار ایہ کیہ گل اے "اخے میں بیبے نوں گاھ کڈھی سی تے سزا واسطے کھوتا بن گیا۔" اوس وچارے اوہنوں پھیر چھڈ دتا دوجے بھلک اوہ مُڑ بازار گیا پئی کوئی کھوتا خرید لیاوے، تے اوس کھوتے نوں اوتھے بدھا ہویا ڈِٹھا، اوہنوں سوٹا مار کے آکھن لگا "واہ، نامرادا، توں تے فیر اپنی بے بے نوں گاہلاں کڈھیاں ہون گئیاں۔ اینکی میں تیرے کولوں بچ کے رہناں۔" اینی گل آکھ کے ہوری پاسے ٹُر گیا۔ (2)

منکے دی کہانی (Manka of Story)

اک ہندو دے کول وچھا سی، جیہدا ناں منکا سی۔ اوہ جنا بالکل کل مکلا رہندا سی، نہ اوہدا کوئی ٹبر سی تے نہ کوئی بال بچہ۔ نرا ایہو وچھا سی، تے اوہدے نال بڑا پیار کردا سی۔ اک دن دی گل اے پئی اوہ وچھا مر گیا۔ بڑا اوس جنے نوں افسوس ہویا، سر مُنایا تے ماتم دے کپڑے پائے۔ بنے جا کے اوہنوں اک دوست ٹکریا، اخے "ایہ کیہ گل اے، کیہ ہویا، خیر تے ہے نا؟" اخے

"ہائے ہائے منکا پورا ہوگیا" تے روون ڈیہہ پیا۔ بس اینی گل ہوئی، تے اودے یار وی اپنے گھر جاکے تے سِر مُنا کے ماتم دے کپڑے پا لئے، ایسے طرح، اوس دوجے نوں ویکھ کے اک ہور بندے وی اوہوگل کیتی، تے تریجے نوں ویکھ کے چوتھے اوہی کم کیتا، تے ہندیاں ہندیاں شہر دے رئیساں تیکر گل اپڑ گئی، تے چھیکڑے وزیر وی سر مُنا کے ماتم دے کپڑے پائے۔ مُڑ راجے پُچھیا "کیوں وزیر جی گل تے سُناؤ۔" آکھن لگا "ہائے ہائے منکا پُورا ہوگیا وے، سارے روندے نیں پئے" اخے۔ راجے نوں خبر تے کوئی نہیں سی پئی منکا کون اے، پر شرم دیاں ماریاں پُچھیا پُچھیا کجھ وی نہ۔ بس جو کُجھ ہورناں کیتا اوسے وی کیتا۔ رانی حیران ہو کے لگی پچھن "پئی کیہدا ماتم اے؟" راجے دسیا پئی "منکے دا۔" اخے "اوہو ڈاہڈی افسوس دی گل اے پر جی منکا ہے کون" راجا و چارا چُپ ہوئے رہیا، فیر سوچ کے آکھن لگا، "لے وئی میں وزیر کولوں پُچھ لیناں" اوہنوں وی پتہ کائی نہیں ایسے طراں پُچھدے پُچھاندے اصل جنے تائیں پہنچ گئے۔

اوس جواب دتا پئی "منکا میرا وچھا سی"، اینی گل آکھ کے اُچی اُچی رون لگ پیا۔ جدوں ساریاں نوں پتہ لگا پئی اساں سبھناں ڈنگر پچھے سِر مُنایا، ایڈی شرم آئی پئی کسے نوں کُجھ آکھن جوگے نہیں رہے۔ (3)

مولوی صاحب تے بگروٹے دی کہانی

(Maulawi Gentleman and Kid of Story)

اک ماشکی دا بگروٹا سی، اوہدے گھر وچ رہندا سی تے اوہدے ہتھوں پٹھے کھاندا سی۔ اوہدے باجھوں ہور کوئی بکری بکرا اوہدے گھر نہیں سی۔ اک دن اوہ بگروٹا اوہدے کولوں کھڑاچ گیا، اوہنوں بڑا فکر پیئے گیا، سبھنے پاسے اوہنوں لبھن لگا۔ کتلے وی نظریں نہیں پیا، اوہ پرکھیڑا نہ چھڈے، پنڈاں وچ، بیلیاں وچ، کھوہاں، تے رُکھاں ہیٹھ، سبھ دھرے لبھدا رہیا۔ اک دن شامیں ایسے گل دی فکر وچ لگا جاندا سی، تے اک رڑے تھاں اک ملوانا شام دی نماز پڑھدا سی پیا۔ ایہ جنا اپنے دھیان وچ اوہدے اگوں دی لنگھ گیا؛ مولوی شتابی شتابی نماز مُکا کے اوہدے مگر بھجیا تے آکھن لگا پئی "توں احمقا، کیہڑی کُڑ دا ڈھگانس کے آیا ایں پئی میرے نماز پڑھدیاں میرے نیڑیوں لنگھنا ایں؟" بگروٹے والا آکھن لگا پئی "مولوی صاحب مینوں معاف کرنا، میرے

کولوں غلطی ہوئی اے"، پر اک گل دا اخے، "مینوں بڑا خیال اے آکھو تے میں دساں" "دس خاں" اخے "جی صدقے" اوہ آکھن لگا "مولوی جی میں تے اپنے گواچے بکرے دی ایڈی فکر تے دھیان وچ ساں پئی مینوں ہور کسے گل دا تھوہ نہیں رہیا، تے تُہانوں میں ڈٹھا وی نہیں سی۔ تسیں تے رب دا ناں لے کے نماز پیئے پڑھدے سو، تے تاں وی تسیں ایدھر اودھر دیاں گلاں دا خیال کردے سو، تے مینوں وی ویہندے سو، ایہ ذرا پُٹھی گل جاپدی اے" ملوانے دے دل تے اس گل دا بڑا اثر ہویا تے ہمیشہ اودوں اگے جد نماز پڑھدا سی اکھیاں میٹ کے رب دے دھیان وچ برابر رہندا سی۔ (4)

ملے ہوئے راہی دی کہانی

(Rubbed been (2=Sick) Traveller of Story)

اک تھاں کلے مکان وچ اک جنا رہندا سی، اوہدے کول اک راہی آیا۔ راہی اوہنوں آکھن لگا پئی "میں اخے ڈاکدار کول جانا اے" اوس اوہنوں روٹی پچھی تے چار روٹیاں اوہدے اگے رکھ دتیاں۔ فیر کُجھ سلونا لیاؤن گیا؛ اوہدے سلُونا لیاؤندیاں لیاؤندیاں اوس راہی چارے روٹیاں رگڑ چھڈ یاں، اوہ مُڑ ہور روٹیاں لین گیا، تے اونے چر وچ اوس سارا سلُونا کھا لیا۔ اوہ و چارا فیر چار روٹیاں رکھ کے ہور سلونے واسطے پشاں مُڑ یا تے جدوں پرتیا ڈٹھا پئی ایہ وی چارے روٹیاں ایس حضرت مُکا لئیاں نیں۔ ایس طراں ہندا رہیا، تے چھیکڑ ے سولاں روٹیاں کھا لئیاں سُو۔ گھر والے فیر کھیہڑا چھڈ دتا۔ مگروں اوہدے کولوں پچھن لگا پئی "توں کیہڑی گلے حکیم کول چلاں ایں۔" "اخے میں کوئی ہاضمے دی دوائی لینی اے مینوں بُھکھ اُکی نہیں لگدی" ایس آکھیا یار جدتوں ول ہو کے پرتیں دا، ایس راہ نہ آویں۔ (5)

میرا نوکر (My Servant)

میرے کول اک چاڑو دے کم تے نوکر سی بڑا وفادار سی، کم ولوں اوہنوں کدی نہیں ٹھاکنا پیا۔ سدھا سادھا سی۔ اک واری ٹیکا لان والے اوہنوں پچھیا پئی "تیری کنی عمر اے؟" "سو ورہے" اخے۔ اوس آکھیا "ہیکھاں تیری اینی عمر تے نہیں جاپدی۔" اوس مُڑ آکھیا "ہلا بھئی و یہ سال لکھ لے فیر۔" ہے سی تے اوہ کوارا پر چار واری اوس ویاہ کرن دی کوشش کیتی۔ پہلی واری اوہدی ووہٹی

اوہدے کولوں نس گئی، دوجے پھیرے اک ہورنوکر اوہدے ویاہ دا بندوبست کیتا، تے اوس جنانی نوں صاب ہتھاں وچوں کڈھ چھڈیا۔ تریجی واری اوس جتن کیتا تے تریجی سوانی مرگئی سو۔ چھیکڑلی واری عجیب جیہی گل ہوئی۔ اوس اک ہندنی نال، جیہڑی ہور شہروں آئی سی، بندوبست کیتا۔ اساں تے اوہنوں آکھیا سی "لے وئی ذرا سمجھ کے کم کریں، ایہ کُجھ شک والی گل جاپدی اے" خیر دوترئے دیہاڑے ایسے طرح گل رہی۔ اک دن اوہ کسے کم لئی شہر گیا۔ جد پرت آیا لوکاں اوہنوں دسیا پئی "تیرے پچھے پُلس والے آئے تے تیری ووہٹی نوں لئے کھڑے نیں" جس ویلے میں ولائت ٹُر گیا میں اوہنوں گھر دی راکھی واسطے چھڈیا مگروں خبر آئی پئی اوہنوں کوٹھی دے نیڑے کوئی کیڑا لڑیا تے اوہ اوسے دن مرگیا۔ ایہ گل سُن کے مینوں بڑا افسوس ہویا۔ اک واری اوہنوں تون وی ہوئی سی تے چوکھا بیمار رہیا۔ پر اوس ویلے بچ رہیا۔ اک دن دی گل اے پئی اوہ بڑا ملیا ہویا سی تے اک جنا اوہدے کول آن کے اوہدے کنگن لاہن لگا، اوہ تے بے ہوش پیا ہویا سی پر تاں وی اوہنوں کویں پتہ سی پئی ایہ جنا کیہ پیا کردا وے، تے اُٹھ کے اوہنوں جپھا پالیا۔ اگلا مساں بچ کے اپنے گھر نس گیا۔ (6)

درزی دی کہانی (Tailor of Story)

اک پڑھیا ہویا درزی اک پنڈ وچ کم کردا ہندا سی۔ اک دہاڑے اوہدے کول اوس پنڈ دا میاں جھگا سوان آیا۔ درزی اوہنوں حقہ پھڑایا پئی "دوترائے سُوٹے لا لئے۔" اخے "نالے حُقہ پی تے نالے کوئی گل سُنا" اوس آکھیا پئی خلیفہ جی میں اک ڈاڈھی عجیب گل اک کتاب وچ کل پڑھی سی۔ دِلیوں میں کتاب منگائی تے اوہدے وچ لکھیا ہویا اے پئی جیہدا نکا سر تے لمی داڑھی اے اوہ جھلا وے۔ خورے سچ اے کہ جُھوٹھ۔ اس آکھیا "نہ جی ایہ گل تے نہیں نہ منن لگا۔" خیر تھوڑا چر بہہ کے میاں اپنے گھر ٹُر گیا، تے درزی دلیلیں لگ پیا۔ اوہنوں اصل وچ ایس گلے باہلا فکر سی پئی اوہدی داڑھی لمی سی۔ تے سر چھوٹا۔ اوہ سوچن لگا پئی میں کیہ کراں، سر تے میرا وڈا نہیں بنن لگا۔ ہاں اک گل ہوسکدی اے، داڑھی میں کترا کے ذرا نکی کرسکناں واں۔ ایسے خیال وچ قینچی لبھن ڈیہہ پیا۔ اوہ کتلے نہ لبھی۔ چھیکڑے اخے لاچاری نال ہور علاج سوچیا۔ دیوا بال کے اپنی داڑھی دے نیڑے لیاؤندا، کھبے ہتھ نال داڑھی پھڑی، تے سجے نال بتی۔ اوہدا مطلب سی پئی ذرا

کُو داڑھی نکی ہو جائے۔ اگ لگ تے گئی، پر چھیتی چھیتی ہتھ تائیں اپڑ گئی۔ جس ویلے لگا سڑن، اوس ہتھ اپنا بچا لیا تے داڑھی چھڈ دتی، تے ساری داڑھی سڑ گئی۔ اوہنوں ڈاڈھی شرم آئی، تے خیال کرن لگا پئی "سچی مُچی جو کُجھ اوس کتاب وچ لکھیا ہویا سی بالکل ٹھیک سی۔ ایہدے وچ کیہ شک اے؟ میں بڑا جھل پُنا کیتا۔" (7)

گھوڑے ویچن والیاں دی کہانی

(Horses Sellers of Story)

اک مُلک وچ اک بادشاہ سی جیہنوں گُھڑ دوڑ دا بڑا شوق سی۔ اک دن اوہدے کول پنج ست عرب دے سوداگر آئے جیہڑے گھوڑے ویچدے ہُندے سن۔ آہندے سن پئی "ساڈے دیس وچ ڈاہڈے سوہنے گھوڑے نیں جیہڑے واء نالوں وی ترِ کھے بھج سکدے نیں۔" ایہ گل سُن کے بادشاہ دیاں اکھیاں اُگھڑ گئیاں، سوداگراں نوں اوس بڑے رُپئیے دتے تے حُکم دتا پئی "حیلہ کر کے اپنے مُلک جاؤ تے اپنے مُل دے گھوڑے لیاؤ" اوہ سلام کر کے اپنے راہ تُر گئے۔

اوہ بادشاہ اک ہاسے دیاں گلاں کرن والا نوکر رکھدا ہُندا سی، جیہدی نوکری ایہوسی پئی لَہر دیاں گلاں کرے تے اپنے مالک نوں ہسایا کرے۔ اوہناں جنیاں دے تُر جان پچھے اک دن بادشاہ ہسان والے نوں کواہ کے اوہنوں آکھن لگا پئی "جِنے میرے مُلک وچ اوّل درجے دے جھلے نیں اوہناں دی فہرست بنا" ایس آکھیا "آہ ویکھاں میں تیار کر چھڈی اے تے ساریاں توں پہلے میں تُہاڈا ناں لکھیا ہویا اے" بادشاہ آکھیا "میں کیہڑا احمق پُنا کیتا اے پئی میرا ناں درج کیتا اے؟" اخے "ایہ ویچن والے تُہاڈے کول آئے تے تُساں اوہناں نوں رُپئیے دتے پئی جا کے گھوڑے لیاؤ۔ اوہ کدوں لیاون لگے؟" بادشاہ آکھیا "نہ وئی شاید خورے لئے ای آؤن۔" تاں تے اخے "میں اوہناں دے ناں پہلے لکھاں گا جیہناں ایڈی بیوقوفی کیتی پئی گھوڑے لیاندے تے فیر تُہاڈا ناں دوجے درجے تے آوے گا۔" (8)

دو جٹاں دی کہانی (Two Farmers of Story)

دو جٹ سن پیو پُتر۔ اک دن اوہ کھوتا نال لئے کے شہر لگے جاندے سن۔ پیو پُتر نوں آکھیا "ویکھ پُتر توں ذرا سوار ہو" مُنڈے نوں کھوتے تے سوار ویکھ کے راہی آکھن لگے "کیہ

نامُراد مُنڈا اے چاچا تاں وچارا ٹُر دا لگا جاندا اے، تے ایہ جوان مزے نال للا ں پیا لُٹدا اے" ایہ گل سُن کے پُتر لہہ گیا، تے اوہدا چاچا چڑھ گیا۔ ہور جنے شہروں لگے آوَندے سن، ہُن ڈیہہ پیئے، پئی "توں تے واہوا بے رحم آدمی ایں پئی نکے نوں ٹُرن دینائیں۔ شرم نہیں آوَندی اے؟" ایہدے پچھے اوہ دونویں جنے چڑھ پیئے۔ فیر لوک اُچی اُچی آکھن لگے پئی "ایہ رب دے بندے نہیں جیہڑے ایڈی سختی کردے نیں ایس طرح تاں نہیں کری دا ہُندا اے۔"

فیر اوہ چھیتی اُتر گئے تے پیو پُتر نوں آکھیا پئی "اکو گل رہندی اے، اسیں دونویں جنے کھوتے نوں چُک لئیے۔" جد لوکاں ویکھیا پئی دو بندے کھوتا چُک کے سڑکے لگے جاندے نیں اوہ اپنے ہسے پئی ایہناں وچاریاں نوں چُھپن جوگا تھاں نہ ملیا۔ شتابی کھوتے نوں موڈھیاں توں ہیٹھاں لاہ کے بھُنجے کھلاریا۔ مُڑ پیو آکھن لگا پئی ہُن تاں مینوں مت آ گئی۔ جیکر تیکر اسیں نِرے لوکاں دے آکھے لگے اوہناں سانوں کتلے کھلون وی نہیں دینا۔ اگے نوں اسیں بس اپنا نفع نُقصان سوچیئے، تے اپنے راہ لگے جائیے۔ نہ تے اسیں کسے دو جے دا کم وگاڑئیے، تے نہ ساڈا کسے کولوں وگڑے۔ پُتر نوں وی گل چنگی لگی، تے اوہ دونویں اپنی مرضی نال ٹُرن لگے، کدیں پیو سوار ہویا کدی پُتر، کدی کھوتے نوں ساہ دوان واسطے دونویں ٹُر دے گئے۔ نہ کسے کولوں سلاہ پچھی تے نہ کسے نوں سلاہ دتی۔ (9)

اک ساہوکار تے اوہدے گھوڑے

(One Merchant and his Horses)

انبرسر شہر وچ اک ساہوکار رہندا سی۔ اوہنوں خیال پیئے گیا پئی "جے میں گھوڑا رکھاں تاں لوک میری بڑی عزت کرن گے۔" اوس تھاں سال دے سال اک ٹکڑا میلہ ہوندا اے۔ اوس میلے وچ جا کے چوکھا چر لبھدا رہیا تے چھیکڑے اک اوس بچھی ترِکھی گھوڑی مُل لئی۔ رنگ ولوں اوہ کالی سیاہ سی، تے واء نالوں وی ترکھی۔ دل تے اوہدا بڑا خوش سی، اپنیاں ساریاں جانُواں نال اوہدی گل کردا سی، پئی "چل میری گھوڑی تے ویکھ لے واہوا سوہنی اے۔"

اک دن اوہنوں سفر کرنا پیا۔ سَیس نوں کواہ کے بڑی تاکید کیتی "پئی ایہدی ول طرح نال راکھی کریں۔ نیڑے نہ کسے اوپرے آدمی نوں آوَن دئیں۔ سَیس آکھیا "توبہ جی مجال اے؟

میں تے تُہاڈے آوَن تیکر سوَن وی نہیں لگا۔ تُسیں پُورے بے چنت رہوو۔ اوہدا کوئی نُقصان نہیں ہون لگا" ایہ گل سُنا کے اوہ سٹیشن ٹُر گیا تے ٹکٹ لے کے ڈیوڑھی وچ بہہ گیا۔

اوسے گڈی دے نیڑے اک اوہدا یار کھلوتا سی۔ سلام کر کے پچھن لگا پئی "توں کتھے سُکھ نال چلیا ایں" اخے "گُجر نوالے جانا اے" اوس آکھیا میں تے وزیرآباد جانا اے "چلو فیر نالو نال سفر کریے" اوس آکھیا "میں تاں اگے بیٹھا واں۔ ایہ کیہڑے داء دی گل اے" اخے "ایتھے آ کے بہہ جا۔" خیر مجبور کر کے اوہنوں اوسے گڈی وچ بہایا۔

راہ وچ گلیں لگ پیئے۔ اوہدا دوست آکھن لگا پئی "توبہ وئی، اج کل دا بڑا بُرا زمانہ اے، جیہڑ یاں گلاں ہُن سنیں دیاں نیں ساڈے ماں پیو دے زمانے کدیں نہیں سن ہُندیاں۔" "کیہو جیہاں گلاں، کوئی اچرج گل ہوئی اے؟" اوس آکھیا "لے وئی میں بالکل نویں گل سُناوَنا آں۔ بلّو چور دی گل تے نہیں نہ سُنی ہونی اے۔ اوہ تاں چوری واسطے ایڈا مشہور ہو گیا اے پئی کیہ دساں" ساہوکار پُچھیا "کس طرح دی چوری کردا اے؟" اوس آکھیا "چھڈ دا تے کسے طراں دی نہیں، پر بوہتا شوق ڈھگے گھوڑے لئی جاندا اے۔"

ایہ گل سُن کے اوہدا تراہ نکل گیا۔ پچھن لگا "کتھے رہندا اے؟ اوس آکھیا "گھر تے ہاسُو انبرسروں کوہ پینڈا، پر چوری شہر وچ وی بہت کردا اے۔ ساہوکار و چارے دا رنگ پیلا ہو گیا، آکھن لگا "میری اک ڈاڈھی سوہنی گھوڑی نویں خریدی ہوئی اے، اوہدا تے نہ اوہ کتلے قصد کرے۔" اودے دوست آکھیا "پئی بوہتا تاں انجوئی کردا اے۔ جد ویکھیا پئی مالک گھروں ٹُر گیا، تاں ای چوری کردا اے۔ ایڈا سیانا اے، پئی اوہنوں ساریاں دے اُٹھن بہن دا پتہ اے، جد کسے سفر کرنا اے، تاں وی اوہ پتہ لا لیندا اے، فیر بھانویں دن ہووے بھانویں رات، اوہ اُڈیکدا اے جیکر تیکر نوکر سوں نہ لین، فیر چُپ چُپیتا اندر وڑدا اے تے رسا کھول کے ڈھگے جاں گھوڑے نوں لے جاندا اے۔ اوہدے دو ترئے ساتھی وی نیں، کسے دے ہتھ پھڑا کے کسے دُراڈے پنڈ ٹوردا اے، تے آپے جا کے تماشا ویکھدا اے۔

ساہوکار و چارا پیا تڑپے پر کیہ کرے؟ ڈاک گڈی وچ بیٹھا سی تے گڈی لہور جا کے کھلونا سی، خیر اوکھا سوکھا ویلا لنگھ گیا۔ لہور اپڑ کے جھٹ اتر گیا۔ دو گھنٹے اُڈیکنا پیا تے فیر انبرسر جان والی گڈی مل پئی۔ اوہ سی لوکل پونے ترے گھنٹے امبرسر جا پہنچی۔ سٹیشن توں یکہ کیتا، یکے والے نوں

آکھیا پئی "گھوڑا دب کے وگا۔" گھر اپڑ کے کاہل نال دُونا بھاڑا دتا تے اندر وڑیا۔ وڑ دیاں سار اصطبل ول نظر کیتی تے ویکھیا پئی سکھنا وے۔

کھلون جوگی طاقت نہیں رہی۔ پُچھد یاں پُچھد یاں معلوم ہوگیا پئی اک نوکر ٹُکر کھان ٹُر گیا سی۔ دوجا بیٹھا راکھی پیا کردا سی، تے اکھ ذرا لگ گئی سُو۔ بس جد اگلا نوکر پرت آیا آکھن لگا، "اُٹھ اوئے بمار یا، گھوڑی کتھے وے؟ ہور کیہ دسنا سی؟ اوہدا کوئی پتہ نہیں لگا۔ چوکھا چِر ساہو کار پُلس کولوں تلاش وی کراندا رہیا۔ کئیاں بندیاں نوں پھڑایا وی سانے، پر کسے کولوں چوری دا پتہ نہ لا سکے۔

گھوڑی دی چوری دا ساہو کار ایڈا غم کھاہدا پئی ساریاں نوں خیال سی پئی حیاتی ہور کدی ایس گھوڑی نہیں رکھنی، تے سچی مُچی کوئی اٹھ دس ورہے رکھی وی نہیں سائو۔ اٹھاں دساں ورہیاں پچھے اوہنوں فیر رکھن دی دلیل آ گئی۔ ایتکیں چٹا گھوڑا گُجراتوں لیا سُو۔ اوہ وی ماڑا نہیں سی، اوہدے وچ صرف اینی گل سی، بگی تے گجھیا ہویا نہیں سی۔ تد وی اوس آکھیا سی پئی "دوترے واری جولاں گے تے گجھ جائے گا۔"

جد اوہنوں جویا سی اوہ اس طراں ٹُر یا پئی سمجھو ساری عُمر ایہو کسب کردا رہیا۔ ساہو کار وی سوچن لگا پئی "ایہ تاں چنگا مال ہتھ آیا" پر اک دن اوہ کسے پنڈ کسے قرضئی کولوں رُپئیے لین گیا سی۔ جاندی واری گھوڑا بالکل ٹھیک گیا سی، پر پرتدیاں واری خورے اوہنوں کیہ ہوگیا، چانچکے اوہ بے زورے نسن ڈیہہ پیا۔ ساہو کار ٹل لا کے واگاں کھچے پر گھوڑا نہ منے۔ چھیکڑے راہ دے اک ڈنڈے بگی اُلٹا دتی۔ ساہو کار تے سیس سر پرنے ڈِگ پیئے۔ جد ہوش آگئی نیں اوہ ہولی ہولی ڈگدے ڈھیندے اپنے گھر اپڑے۔ ترائے ہفتے منجیاں تے لمے پیئے رہے۔ اوہ گھوڑا اک جٹ نوں ویچ کے دے چھڈ یا۔

فیر وی اک واری گھوڑا لیا سُو، لال رنگ دا پہلے تے اوہ ٹھیک جاندا رہیا، مگروں آکھے نہیں سی لگدا۔ اوہنوں اک چابُک سوار دے کول ٹور یا سُو تے بڑے رُپئیے وی خرچ کیتے۔ اوہدے پچھے کُجھ ولھ ٹُر دا رہیا پر اوہنوں رِسولی ہوگئی۔ اک رات اک خراس وچ گھوڑا رہیا۔ وڈے ویلے جد سیس اُٹھیا تے کیہ ڈٹھا پئی گھوڑا مویا ہویا پیا اے۔ ایہدے پچھے اوس ساہو کار گھوڑا رکھن دی سونہہ کھاہدی۔ (10)

ویروا

اُپر درج کہانیاں دے انگریزی سرناویاں دی کئی تھاں ترتیب اساں اوویں درج کیتی ہے جویں کتاب وچ ہے۔ انج جاپدا ہے کہ پنجابی فارسی رسم الخط یاں شاہ مکھی اکھراں دی سجیوں کھبے پڑھنت پاروں قاری دی آسانی لئی ایہدی اکھری ترتیب انج رکھی گئی ہووے جویں کہ "سٹوری آف تھیوز اینڈ ایس" دی تھاں "تھیوز اینڈ ایس آف سٹوری" تے "سٹوری آف منکا" دی تھاں "منکا آف سٹوری" یاں "سٹوری آف کڈ اینڈ جینٹلمین مولوی" دی تھاں "مولوی جینٹلمن اینڈ کڈ آف سٹوری" آدلکھیا ملدا ہے، نہیں تے اتنے وڈے ادارے تے لکھاری ولوں بھل ہوندی تے اوہ اس دا ذکر ضرور کردے۔

جتھے تیکر ایہناں لوک باتاں یاں کہانیاں دے مضموناں یا تت دا تعلق ہے تے ایہ صاف ہے کہ ایہناں وچ پنجابیاں دے سدھے سادھے سبھا دا ذکر وی ہے تے چرتر پن یاں عیباں دا۔ جویں پہلی لوک کہانی وچ کمیار سادہ، گھٹ عقل والا تے ماڑکو کردار ہے جس توں چور بڑی آسانی تے ول نال اس دا کھوتا ہتھیا لیندے نیں، چوراں دے مکر تے چترائی نوں اوہ کمیار اپنے عقیدے دی تکڑی تے پرکھدا ہے جس دی اُساری ویلی کلچر تے دھرم اُتے ہے، جس وچ ماپیاں نوں برا بھلا آکھن دی سزا دے طور تے بندہ جانور وی بن سکدا اے!! اس کہانی دی دوجی پرت ایہ بن دی ہے کہ پنجابی وسیب وچ ماپیاں دی مہانتا ہے، اوہناں دے آدر تے سیوا توں وانجھا ہون دی سزا جنوری دی جُون وچ پرتن ہے۔ دوجی لوک کہانی لکیر دے فقیر ہوون یاں سما جک بھیڑ چال والی سوچ نوں درساندی اے جس وچ اک عام بندے توں لے کے راجے تک سب بغیر وجہ جانیوں اپنے سر منوالیندے نیں ایتھے اک پاسے لوکاں دی بیوقوفی دی دس پیندی اے اوتھے دوجے پاسے سبناں دی اک دوجے دے دکھ درد وچ سانجھ وی ظاہر ہوندی ہے۔ مولوی صاحب تے بگروٹے دی کہانی، دسدی اے کہ پنجاب دے جٹ اپنے جنوراں نوں جیا جنت یعنی جیون جوگیاں ہتاں سمجھ کے پیار کردے نیں تے اوہناں نوں اپنی اولاد طرح پالدے نیں۔ اوہناں دی لگن دی رنگن اینی گوڑھی ہوندی اے کہ سارے سما جک تے مذہبی ادارے اوس دا آدر کردے نیں۔ ملے ہوئے راہی دی کہانی، وچ جتھے اک مسافر دی انت دی

بُھکھ دا ذکر لبھدا ہے اوتھے پنجابیاں دی خوش خوراکی تے ہُوڑمتی دا تھوہ وی لگدا ہے۔ جتھے سولاں روٹیاں کھان والا وی حکیم توں ہاضمے دی دوائی لین ٹریا ہویا سی۔

میرا نوکر، کہانی اے اک اجیہے بندے دی جس نوں ساری عمر کوئی چنگا جیون ساتھی نہیں لوڑدا، کہاوت ہے "ماڑیاں دے نصیب وی ماڑے" جو اس کہانی دے کردار، جو پیشے پکھوں درزی ہے، اُپر پورا اُتردا ہے ایس کہانی وچ درزی دی بیوقوفی دی دس وی پائی گئی اے کہ کیویں اوہ اک بابے دیاں گلاں وچ آکے اپنی داڑھی ساڑ بہندا اے۔

گھوڑے ویچن والیاں دی کہانی، اک بادشاہ بارے اے جیہنوں گُھڑ دوڑ دا بڑا شوق سی۔ اک دن اوہدے کول پنج ست عرب دے سوداگر آئے جیہڑے گھوڑے ویچدے ہُندے سن اوہ آہندے پئی ساڈے دیس وچ ڈاہڈے سوہنے گھوڑے نیں جیہڑے واء نالوں وی ترِکھے بھج سکدے نیں۔ ایہ گل سُن کے بادشاہ دیاں اکھیاں اُگھڑ گئیاں۔ سوداگراں نوں اوس چوکھے رُپئیے دتے کے حُکم لایا پئی "حیلہ کر کے اپنے مُلک جاؤ تے بادشاہ دی دتی ہوئی رقم دے گھوڑے لیاؤ" اوہ سلام کر کے اپنے راہ تُر گئے۔ ایس کہانی وچ بادشاہ دی بے وقوفی بارے دسیا گیا اے کہ اوس بغیر کسے جان پچھان توں یقین کر کے پیسے دے چھڈے۔ دو جٹاں دی کہانی لوکائی دی بے وجہ تنقید دی گل چھوئی گئی ہے کہ لوک بندے نوں کسے حال وچ وی جین نہیں دیندے۔ سگوں بے وجہ دخل دیندے نیں۔

اک ساہوکار تے اوہدے گھوڑے، ایہ لوک کہانی دوتن پکھاں نوں اُگھاڑ دی اے اک تے ایہ کہ پنجاب دے لوک سواری لئی چنگے گھوڑے رکھدے سن۔ دوجا مال ڈنگر اوہناں دی سماجک وڈیائی دی علامت ہوندا سی تے تریجا نوکر کدے وی مالک وانگ راکھی نہیں کر سکدے۔ ایہناں ساریاں لوک کہانیاں وچ پنجابیاں نوں سادہ لوح، لکیر دے فقیر، انھے اعتقاد والے تے گھٹ عقل والے وکھایا گیا ہے۔ اس کتاب دی پڑھت توں تھوہ لگدا ہے کہ برطانوی نوآبادیاتی دور وچ لکھیاں جان والیاں کتاباں صرف انگریز افسراں تے مشنریاں نوں مقامی زباناں سکھن یاں سکھان واسطے ہی تیار نہیں سن کیتیاں گئیاں، سگوں ایہناں لکھتاں دا اک مقصد ایس خطے دے لوکاں دے رہن سہن، رسماں رواجاں اوہناں دے سبھا، مزاج، نفسیات تے سماجی قدراں نال چنگی طرح جانو ہونا وی سی تاں جو حاکمی پالیسی بنان وچ ایہ لوک کہانیاں بہتر مواد بن سکن تے

عام لوکائی دا سماجی محاورہ حکومتی وڈیریاں لئی لابھ وند ہو سکے۔ مکدی گل ایہ ہے کہ بھانویں ایہ کھوج کارج انگریزاں اپنی حاکمی لوڑاں پورن لئی ہی کیتا لیکن اس توں ساڈے کلچر تے صدیاں بدھی تاریخ دا گوہ وی لگدا ہے۔

References:

* Lecturer Punjabi, Baba Guru Nanak University, Nankana Sahib

** Department of Culture, Government of Punjab, Lahore

1. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader. University of London Press, 1914.3
2. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.7
3. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.5
4. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.7
5. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.9
6. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.11
7. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.13
8. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.15
9. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.17
10. Bailey, T. Grahame. A Panjabi Phonetic Reader.19